

A KULTURÁLIS ANTROPOLÓGIA A TERROR ELLENI HÁBORÚBAN

THE CULTURAL ANTHROPOLOGY IN WAR AGAINST TERRORISM

A kulturális antropológia, mint a társadalomtudományok azon ága, amely az elméleti módszereket és ismereteket a gyakorlatban felmerülő társadalmi problémák megoldásában alkalmazza, különösen alkalmas a missziós területeken végzett speciális kutatásokra. Alkalmazását módszertana és szemléletmódja teszi nélkülözhetetlenné missziós területeken, mert olyan információkhoz tud hozzáférni, melyekhez egy katona végzettségének megfelelően sajnos nem. A közlemény bemutatja, hogy a kulturális antropológia erőssége épp a terepen végzett kutatómunka és a naprakész ismeretanyag, melyet az Egyesült Államok hadereje már több évtizede sikeresen alkalmaz a felderítésben és a napi katonai műveletekben.

Cultural anthropology is a branch of social science utilizing methods of theory and knowledge to solve practical social problems; therefore, it is suitable for special research in mission areas. Furthermore, the methods and concept of cultural anthropology makes its use indispensable in mission area, since it can provide access to such information that a soldier is not able to do due to his vocational background. The strength of cultural anthropology roots in field research and an up-to-date database that have been used successfully by the U.S. Army for decades.

BEVEZETÉS

A 2001. szeptember 11. eseménye döntő volt egy „keresztes hadjárat” megindításához, melynek elsődleges célja a nyugat védelme és úgy tűnt, hogy a fő ellenség a radikális iszlamisták voltak. A terrortámadások, melyeket ezen a napon hajtottak végre az országban amerikát teljesen lesújtotta és több nemzetbiztonsági kérdés felmerült. A támadást követően az USA kormánya intézkedett a hírszezés megerősítésére és két szempontot hangsúlyoztak ki:

- javítsák a hírszerzők munkáját,
- bemutassák az Egyesült Államok a *zűrzavarra* adott *igazságos* válaszlépéseit.

Azért, hogy kielégítse mindkét követelményrendszer, az USA katonai apparátusa ragaszkodott hozzá, hogy a társadalomtudósok a hazafiság és biztonság megteremtése érdekében csatlakozzanak a programhoz. A kormány felismerése, miszerint az antropológia alkalmas a katonai műveletekkel összhangban tevékenykedni, gerjesztett egy olyan hullámot az antropológia világában, mellyel a mai napig foglalkoznak neves amerikai társadalomtudósok, és két táborra osztotta annak tagjait: *támogatókra* és *ellenzőkre*.

Az *ellenzők* szerint az antropológusok etikai és társadalmi felelősséggel tartoznak minden nép iránt és foglalkozással elutasítják, hogy harcászati eszközként alkalmazzák a tudományukat. Egy antropológus a politikától mentesen képes tiszta képet festeni egy adott társadalomról és annak minden részletéről. Ha ezt a *tisztaságot* megfertőzi például a katonapolitika, akkor már nem képes objektív képet adni az adott kultúráról és ezáltal már nem egy antropológiai kutatásról beszélünk, hanem egy katonantropológiai kutatásról, amely a katonaság érdekeit figyelembevéve kutatásokkal, információkkal segíti a katonai vezetőket az ellenfél legyőzéséhez. Az ellenzők táborát erősíti az a tudat is, hogy 1919-ben Franz Boas – talán a legnagyobb név az antropológia történetében – is elutasító levelet küldött a *The Nation*-nak. Ebben a levelében feljelentette azokat az antropológusokat, akik az első világháborúban arra használták a hivatásukat, hogy kémként szolgáljanak az USA hadseregében és megvédte az erkölcsi hivatást, ami elválaszthatatlan az antropológiától.[1] Boas ragaszkodott ahhoz az ideához, hogy egy

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

SZTANKAI Krisztián

Budapest, 2013.
6. évfolyam 1. szám

antropológus társadalomtudományba vetett hitének erősebbnek kell lennie, mint a hazafiság érzete. Az Amerikai Antropológiai Egyesület¹ (AAA) akkor még erősnek ítélte meg ezt a kritikát és cenzúrázta azon állításokat.[2] Ma már az AAA minden fórumon (egyetemen, hírlevelekben és konferenciákon) nyíltan elutasítja az antropológusok szerepét a katonai műveletekben.

A *támogatók* a hazaszeretet és a béke megteremtésével indokolják munkásságukat a haderőben. Hiszik, hogy munkájukkal elősegíthetik a gyorsabb béke kialakulását és hiszik, hogy a legnemesebb tett, melyet egy ember képes tenni életben, hogy életet menthet. A *katonaantropológiai* kutatásokkal nem csak amerikai, vagy szövetséges katonák életét mentheti meg egy antropológus a hadszíntéren, hanem az adott területen élő népek életét is megmentheti egy téves katonai döntéstől, vagy épp a nem ismert terület specifikus, kulturális sajátosságok figyelembevételével eredményezheti több belső és külső konfliktus megelőzését. Ezzel a tevékenységgel a modern antropológia belépett a 21. század legkritikusabb fejlődési szakaszába és elérte azokat a mélyeket, amelyek ma még nem elismert tudományt a *katonaantropológiát*.

KATONAANTROPOLÓGIA

A *katonaantropológia* saját értelmezésem szerint egy olyan új interdiszciplína, amely a kulturális antropológia eszköztárával támogatja a katonai műveleteket a felderítésben, tervezésben és a műveleti területen egyaránt. Munkája során a katonaantropológus előmozdítja a katonai vezetők együttműködését a helyi civil vezetőkkel, fontos információval segíti a helyi kultúráról, hagyományokról és napra kész információt szolgáltat a felderítés számára. A felkészítés során megismerteti a állomány tagjait az adott kultúra sajátosságaival, valamint háttér kutatásaikkal, az információk rendszerezésével támogatják a missziós területen dolgozó további társadalomtudós munkáját. Mint látjuk nagyon összetett és komplex feladata van a katonaantropológiának, amely saját logisztikával és kiképzéssel kell rendelkezzen és a katonai vezetés mellett közvetlen meg kell jelennie, hogy a döntéshozók a legpontosabban és a leggyorsabban értesülhessenek a megszerzett információkról.

A katonaantropológia a magyar hadtudomány világában még nem ismert fogalom, legalábbis nem olyan formában ahogy azt az amerikai antropológia világa értelmezi. Pontos definíció nem létezik, hiszen nagyon erős az Amerikai Antropológiai Egyesület ellenállása ezügyben, hogy önálló tudományként alkalmazzák e kifejezést. A Magyar Honvédségben az antropológia, mint a Civil-katonai Együttműködési és Lélektani Műveleti Központ egy újabb képessége (két fővel) is csak pár éve jelent meg, ezért nem várható e tudomány gyors integrálása a katonai vezetésbe, a tervezésbe és a hírszerző ügynökségeknél.

AZ ANTROPOLÓGIA SZEREPE A 20. SZÁZAD KATONAI MŰVELETEIBEN

A 20. század kisebb-nagyobb konfliktusaiban tagadhatatlanul több antropológus is szerepet vállalt és támogatta nemzetünk haderejét ahhoz, hogy a katonapolitika elérje adott célját az adott kulturálisan eltérő területeken. A század vége felé elfogyóban voltak azon egzotikus kultúrák, melyeket vizsgálni, kutatni lehetett volna, viszont a friss antropológia szakos hallgatók sorra végeztek a külföldi egyetemeken és képességeiket szerették volna kamatoztatni. Mivel a katonai műveletek első és legfontosabb lépése a felderítés, ezért egyértelmű döntés volt, hogy az antropológia, mint empirikus tudomány² módszertanához fordultak segítségért a hírszerző ügynökségek, mint az idegen kulturális környezetben vizsgálódó tudományos kutatókhoz, kiknek szemlélete, módszertana képessé tette őket, hogy egy adott területen „kutatásokat végezzenek”. A terepen végzett munka elengedhetetlen az antropológia és a felderítés számára is, hiszen a legfonto-

¹ American Anthropological Association

²

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

SZTANKAI Krisztián

Budapest, 2013.
6. évfolyam 1. szám

sabb és a legpontosabb információkat a terepen kaphatjuk meg mindenfajta torzítás nélkül. Az első kézből kapott információknak döntő szerepe van a katonai tervezésben.

Nagy-Britanniában a gyarmati időszak során került közvetlen kapcsolatba tanult és képzett társadalomtudósokkal a hadsereg. A hirtelen fejlődés következtében az antropológia mélyen kapcsolódott a gyarmati politikához. Már 1908-ban antropológiai képzések indultak meg a Szudáni Polgári Szolgálat emberei körében. Ez a kapcsolat hamar intézményszerűsült, hiszen 1921-ben az idegen kultúrák és nyelvek jobb megismerése érdekében létrehozták a Nemzetközi Afrika Intézetet, melynek Nigéria egykori kormányzója volt a vezetője. A szervezetnek Bronislaw Malinowski, egykori kiváló antropológus „Gyakorlati Antropológia” [3] címmel megjelent könyve volt az ötletadója, mely azzal érvel, hogy az antropológiai tudás elengedhetetlen ahhoz, hogy a gyarmati tisztviselők meg tudják oldani napi problémáikat, beleértve az idegen szokások megértését, az eltérő társadalmi intézményeket, a gazdaságot és nem mellékesen a „vad” jogot. Az antropológia hasznos tudomány, különösen, hogy megértsék a hatalom dinamikáját az eltérő társadalmakban. 1937-ben az Angol Királyi Antropológiai Intézet létrehozásával kívánták oktatni azokat a személyeket, akik fontos pozíciókat töltöttek be a gyarmati területeken.

Számos antropológus dolgozott kémként az első világháborúban is, mégis ki kell emelni az egyik leghíresebb harvardi régészt, Morley-t, aki felfedezte a guatemalai Naachtun ősi városát. 1916-ban, amikor a német ügynökök megpróbálták létrehozni egy közép-amerikai tengeralattjáró bázist, az amerikai ügynökségek nem tudtak információkat beszerezni a német ügynökök tevékenységéről és a helyszínről. Morley egy 10 000 oldalas anyagot állított össze a hírszerzésnek, miután „kutatást” végzett az adott területen, és jelentette a hajózható útvonalakat, a partvonal jellemzőit, a megközelítési útvonalakat, amit aztán az amerikai kormány fel is használt. Számos antropológus szolgált a II. világháborúban az Office Of Strategy Services-nél (OSS). Az intézmény a CIA és a különleges erők elődje volt, amelyben a társadalomtudósok munkája teljes támogatást élvezett. Carleton Coon, a Harvard Egyetem antropológus professzora marokkói ellenálló csoportokat képezett ki szabotázsakciókra, kihasználva az ellenfél gyengéit. Harcolt az észak-afrikai Kasserine Pass csatában és Marokkó német megszállásakor fegyvereket csempészett a francia ellenállásnak. Az OSS-nél dolgozó talán leghíresebb antropológus Gregory Bateson volt. Bateson brit állampolgár volt, és hosszú éveket töltött néprajzi kutatásokkal Új-Guineában. A II. világháború elején nem találta helyét a British War Office-nál, ezért az Egyesült Államokba utazott és az OSS-nél állt munkába. Az Arakan hegységben, Burmában dolgozott, mint az ott állomásozó hírszerző egység civil tagja. Bateson tervezte és gyártotta a „fekete propaganda” rádióadásait, hogy aláássa a japán erők eltökéltségét. 1945-ben önként mélyen behatolt az ellenség területére, hogy a japánok által foglyul ejtett, majd szökésben lévő OSS tagokat kimentse. Ezért a tettéért az egyik legmagasabb katonai kitüntetést kapta meg. Bateson volt az az antropológus, aki az „Új hadviselés technikájának” műveleti alkalmazását előre látta, és egyik jelentésében megírta, hogy az Egyesült Államok többé nem támaszkodhat csak a hagyományos védelmi erőkre, hanem egy új hivatal létrejöttével kell az új hadviselési technikákat (pszichológiai, néprajzi, elemzői stb.) beépíteni a kormányzati, katonai műveletekbe, megteremtve ezzel a jövő hadviselését. Ez a szervezet lett a CIA.[4]

Attól a pillanattól fogva, hogy az antropológia különösen fontos szerepet játszott az USA nemzeti és nemzetközi politikájában a II. világháborút megelőző időszakokban, nem volt meglepő, hogy az amerikai hírszerző ügynökségek a fő finanszírozói lettek a különböző titkos társadalomtudományi projekteknek a világon, melyeket az 1960-as évekig vezettek és hajtottak végre.[5]

1995-ben Felix Moos a Kansasi Egyetem egyik antropológusa, határozottan kiállt az antropológia és a hadsereg közötti együttműködés mellett. Moos szerint minden embernek (képzettségüktől függetlenül) elsődleges feladata a nemzet és az emberi élet védelme. Ezt nem írhatja felül semmi és éppen ezért segíteni kell az amerikai kormányt abban, hogy jobban megértse a globális konfliktusokat, melyek közvetlenül, vagy közvetett módon hatással vannak, vagy veszélyeztetik életünket, vagy bármely más ember életét. Javasolta, hogy a főiskolai hallgatók, mint elemzők gyakorlati

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

SZTANKAI Krisztián

Budapest, 2013.
6. évfolyam 1. szám

munkát végezhesse a hírszerző ügynökségekénél. Ez az elgondolás akkoriban még nem volt elég népszerű javaslat a hírszerző ügynökségek körében.[6] A 2001. szeptember 11-ei terror támadás után Moos tovább ragaszkodott javaslatához. A 9/11 eseményekben az amerikai hírszerző ügynökségek nem hibáztak, csak nem voltak képesek begyűjteni a kellő információkat, illetve elemezni a meglévőket. Az Al-Kaida és a többi nemzetközi terrorcsoport megjelenésével megváltoztak a nemzetbiztonsági ügynökségek szerepei, prioritásai. Ma már ezek a csoportok jelentik a legnagyobb fenyegetést minden nemzet számára. Éppen ezért egy új megközelítés vált szükségessé a hírszerzésben. Az antropológia már bizonyította az elmúlt időszakban, hogy katonai műveletek során hasznos információkkal tudja segíteni a hírszerző ügynökségek, a katonai és politikai vezetők munkáját.

Az Amerikai Egyesült Államok és Nagy Britannia két programot indított el, melyben a társadalomtudományok alkalmazásának lehetőségét vizsgálták. Az Intelligence Scholars Programot és a Combating Terrorism Countering Radicalisation programot. Az Egyesült Államokban 2004 áprilisa óta több hírszerző ügynökség elemző munkatársa kényszerült újra az amerikai egyetemekre beiratkozni, hogy szakértelmüket és kulturális ismeretüket bővítsék olyan antropológiai tudással, melyek szükségessé váltak munkájuk pontosabb elvégzéséhez. 2006 júliusában a brit Foreign és Commonwealth Office (FCO) és az Economic and Social Research Council (ESRC) közösen elindított egy 1.3 millió fontos kezdeményezést, melynek célja volt a szélsőséges iszlám csoportok elemzése hat különböző régióban és öt országban. A program feladata volt, hogy jobban megértse a terrorista csoportok működését és hogy kifejlesszen egy hatékony fellépést ellenük. Tény, hogy a kutatási programot nyíltan nem hirdették, de az MI5³ Joint Terrorism Analysis Központja részt vett a tervezésben.[7]

A helyi közösséggel való jó kapcsolat alapja a helyi hagyományok és kultúra megismerése. Minél több időt tölt egy kutató az adott terepen, annál jobban sajátítja el a megfigyelési technikáit, hiszen egyedi szemlélet- és látásmódja adja meg neki a képességet, hogy olyan közel kerülhessen a helyi közösséghez, amihez más idegenek sosem fognak. Ezáltal részletesebb információkat tud meg a helyiekről és nem utolsósorban olyan bizalomra épülő kapcsolati hálót tud kialakítani, amelyet más módon (pl. anyagiakkal) nem lehet elérni, vagy hosszú távon fenntartani. Ma még ugyan sokan kételkednek a kulturális eredőjű információk hatásában, de amennyiben nem ismerjük meg a helyi kultúra sajátosságait, akkor fel sem tudjuk használni azokat. A kutatás körülményeit nehezítheti (és akár az eredményeket is befolyásolhatja), hogy a mindenkor érvényes biztonsági előírások miatt a műveleti területeken (például Afganisztánban) a „kutatók” egyenruhában, fegyverrel és nem ritkán repeszálló mellényben jelennek meg és teszik fel kérdéseiket. Többen aggódnak amiatt, hogy a katonai jelenlét torzítja, befolyásolja a helyi embereknek a különböző kérdésekre adott válaszait. Saját tapasztalataim szerint Afganisztánban a civil kutatót ugyanolyan idegennek tekintik, mint az egyenruhába bújt társadalomtudóst. Minél hosszabb ideje vannak jelen a katonák egy bizonyos hadszíntéren, mindennapos jelenlétük annál elfogadottabbá, megszokottabbá válik. Így egy kérdőív kitöltéséhez, egy interjú feltevéséhez nem feltétlenül szükséges a civil megjelenés.

MAGYARORSZÁGI MEGJELENÉSÉRŐL

Magyarországon a kulturális antropológia kutatási módszerei és az így szerzett ismeretek ma még nem képezik szerves részét a béketámogató műveleteknek. Ahhoz, hogy ez a viszony intézményesen is kiépüljön, a hadtudománynak, az antropológiának és a katonai vezetésnek közös elhatározására van szükség. Ma már bizonyított tény, hogy a műveleti területen való szocio-kulturális kutatások szükségszerűek és a haderő számára is hasznosítható, kézzel fogható eredményeket jelentenek. A kultúrából nyerhető információk megszerzése az új megközelítés kívánalma mellett újfajta kutatási módszerek kialakítását igényli.

³ A Britt Haderő Katonai Hírszerző egysége, Section 5.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

SZTANKAI Krisztián

Budapest, 2013.
6. évfolyam 1. szám

Az amerikai haderő ezen képesség alkalmazására létrehozta a Human Terrain System⁴ rendszert (HTS). Ahhoz, hogy pontos definíciót találjunk a Human Terrain System jelentette képességre, meg kell értenünk az amerikai rendszer működését, létrehozásának okait, helyét és szerepét a missziós feladatokban. Mivel a szó szerinti fordítása magyartalan és nem alkalmazható a magyar katonai terminológiában, a Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológia Intézetének munkatársaival közösen sikerült mind a hadtudomány, mint a kulturális antropológia által érthető és értelmezhető fordítást találni. A továbbiakban a Human Terrain System-re, mint Kultúra Elemző Rendszerre hivatkozom. A rendszer elsődleges feladata a képzéseken kívül, hogy szocio-kulturális kutatásokkal támogassa a hadszíntéren működő csapatokat. Ma már nem csak Irakban, Afganisztánban, hanem 2010 óta Afrikában is szolgálnak Kulturális Elemző Csoportok a U.S. Army Africa Command (AFRICOM) kötelékében. A rendszer két részre osztozott; egyik része a hadszíntéren működő alegységeket irányítja, míg a másik ezen egységek kiszolgálását végzi a hátszágban. [8] Irakban és Afganisztánban az egyedi helyzet megkövetelte az „idegen kultúra” ismeretét. A stabilitás megteremtéséhez össze kellett egyeztetni a kulturális, politikai, vallási és szociológiai rendszereket. Ebben a „békeépítési” folyamatban is fontos szerepet játszottak és játszanak a mai napig azok az antropológusok, akik vállalva a veszélyt, nap mint nap tárgyalásokat és kutatásokat folytatnak az egyes hadszíntereken. A Pentagon 2004-ben indította el azt a programot, amelyben – intézményes formában - kultúrantropológusokat alkalmaznak az amerikai harcoló alakulatoknál. Ezen csoportok támogatására hozták létre a Human Terrain System-et.

KÖVETKEZTETÉSEK

Az Amerikai Hadseregben működő Human Terrain System rendszerének alkalmazása a Magyar Honvédségben ma nem lehetséges. Azzal a struktúrában, létszámmal és költségvetéssel nem veheti fel a versenyt országunk. Azonban az ötlet, amelyet kialakítottak és megteremtettek, hogy szocio-kulturális kutatásokkal segítsék a katonai vezetés műveleti feladatait, egy nagyon modern és előrelátó gondolat volt. Ezen program megalakítását minden ország haderejének a 21. századi idegen területen végzett katonai kihívásai mára szükségessé tették. A Magyar Honvédség afganisztáni, koszovói, de akár az egyéb békemissziói során is kiválóan alkalmazható lenne egy társadalomtudósokból álló csoport megjelenése a „terepen” és csak úgy, mint a „civil-katonai kapcsolatokkal”⁵ foglalkozó katonai alakulatok, a Kultúra Elemző Csoportok is a parancsnok munkáját támogatnák kutatásaikkal. A Magyar Honvédség Civil-katonai Együttműködési és Lélektani Műveleti Központ az első olyan szervezet a Honvédségen belül, amely tudatosan törekszik az adott missziós terület civil lakossága kultúrájának pontosabb megismerésére. Működőképessé kell tennünk az antropológia és a hadsereg együttműködését, ezt a kiváló kapcsolatot, mert hasznos és nélkülözhetetlen. A 21. században a magyar vonatkozású béke-támogató műveletekben is kiválóan alkalmazható az antropológusok tudása: kulturális tanácsadóként, a katonai felderítésben, információszerezésre, a missziós képzésekben, a katonai felsőoktatásban, műveleti feladatoknál és a műveleti tervezésben egyaránt.

A jelen és jövő konfliktusaiban elkerülhetetlen a civil lakossággal való szoros érintkezés és a velük való együttműködés, hogy gyorsan és hatékonyan megoldást találjanak a kialakult problémákra és mihamarabb kivonhassák erőiket a külföldi nemzetek. Ehhez elkerülhetetlen, hogy a célterületen élő népek kultúráját minél alaposabban megismerjük és ezeket az információkat visszacsatolva megkapják azok a katonák, akik szolgálatot teljesítenek a műveleti területen, legyen az katonai vezető, vagy lövészkatona.

⁴ Human Terrain System – Kultúra Elemző Rendszer, melyet 2006-ban hoztak létre a kulturálisan eltérő katonai műveleti területek helyi szokások, vallások, hagyományok és nyelvek kutatására, mellyel céljuk a helyi lakosság jobb megismerése volt. <http://humanterrainsystem.army.mil/htsAboutBackground.aspx>

⁵ CIMIC - Civil Military Co-operation. Magyarországon a Civil-katonai Kapcsolatok és Lélektani Műveleti Központ felel meg ennek a kihívásnak műveleti területen.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

SZTANKAI Krisztián

Budapest, 2013.
6. évfolyam 1. szám

Kulcsszavak: kulturális antropológia, empirikus tudomány, hadsereg, képesség, kutatás missziós területen, Human Terrain System.

Keywords: cultural anthropology, experimental science, army, ability, search on a mission field, Human Terrain System.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- [1] Boas, Franz: *Scientists as spies*. The Nation, (1919) 1-33.
- [2] Price, David H.: *Lessons from Second World War anthropology*. Anthropology Today, 18/3 (2002) 14-20.
- [3] Bronislaw Malinowski: *Practical Anthropology*. Africa, 2:1 (1929) 22-37
- [4] Montgomery McFate, J.D., Ph.D.: *Anthropology and Counterinsurgency: The Strange Story of their Curious Relationship*. Military Review, 85 (2005) pp. 24-38.]
- [5] Solovey, Mark: *Project Camelot and the 1960's Epistemological Revolution: Rethinking the Politics-Patronage-Social Science Nexus*. Social Studies of Science, 31/2 (2001) pp: 171-206.
- [6] Glenn, David: *Cloak and Classroom*. The Chronicle of Higher Education, (2005)
<http://chronicle.com/free/v51/i29/29a01401.htm> (2007 január 10.)
- [7] Houtman, Gustaaf: *Double or quits*. Anthropology Today 22/6 (2006) 1-3.
- [8] <http://humanterrainsystem.army.mil/>